

AZ IDŐ ILLATA

BYUNG-CHUL HAN

AZ IDŐ ILLATA

BYUNG-CHUL HAN

*Filozófiai esszé
az elidőzés művészetéről*

Fordította
Csordás Gábor

TYPOTEX

A fordítás a következő kiadás alapján készült:

Byung-Chul Han: *Duft der Zeit*.

Ein philosophischer Essay zur Kunst des Verweilens

© 2009 transcript Verlag, Bielefeld

This translation is published by arrangement

with transcript Verlag, Germany.

Hungarian translation © Csordás Gábor, 2024

Hungarian edition © Typotex, Budapest, 2024

Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 290 1

TARTALOM

Előszó / 7

Rossz-kor / 10

Szagtalan idő / 25

A történelem sebessége / 36

A menetelés korától a kavargás koráig / 47

A jelen paradoxona / 57

Illatos időkristály / 65

Az angyalok kora / 75

Illatos óra: rövid kitérő a régi Kínába / 83

A világ körtánca / 90

A tölgyfa illata / 102

A mély unalom / 115

Vita contemplativa / 124

ELŐSZÓ

Korunk időválságának neve nem a gyorsulás. A gyorsulás korszaka már elmúlt. Amit ma gyorsulásként érzékelünk, csak egyik tünete az időbeli szétszórtságnak. A mai időválság egy diszkróniára vezethető vissza, amely különféle időzavarokat és tévérzékeléseket eredményez. Az időből a rendező ritmus hiányzik. Ezért elvétí az ütemet. Az idő mintegy kavarog a diszkróniától. Az élet felgyorsulásának benyomása valójában az iránytalanul kavargó idő érzékelése.

A diszkrónia nem az erőltetett gyorsítás eredménye, hanem mindenekelőtt az idő atomizálódása felelős érte. Erre vezethető vissza az a benyomás is, hogy az idő sokkal gyorsabban múlik, mint korábban. A temporális szétszórtság állapotában a tartam megtapasztalása nem lehetséges. Az időt semmi sem *tartóztatja*. Az élet nincs beágyazva rendező alakzatokba vagy koordinátákba, amelyek egy tartamot megalapoznának. Illékonyak és kérészéletűek a dolgok is, amelyekkel azonosulunk. Így magunk is radi-

kálisan mulandók vagyunk. Az élet atomizáltsága atomizált identitással jár. Az embernek csak önmaga, a kis énje van. Mintha radikálisan teret és időt, sőt világot és együttlétet veszítene. A világszegénység diszkróniás jelenség. Az ember ettől a maga kis testére zsugorodik, amelynek egészségét minden eszközzel igyekszik megőrizni. Hiszen azonkívül semmije sincs az égvilágon. Törékeny testének egészsége helyettesíti a világot és istent. Semmi sem marad a halál után. Ezért ma különösen nehéz meghalni. És az ember öregszik, de nem lesz öreg.

Ez a könyv módszeresen és történetileg nyomonzza a diszkrónia okait és tüneteit. De gondolkodni fogunk a gyógyulás lehetőségeiről is. Eközben ugyan heterokróniákra és ukróniákra bukkanunk, ám ez a tanulmány nem korlátozódik a tartam ilyen rendkívüli, a mindennapitól eltérő helyeinek felkeresésére és rehabilitációjára. A történeti visszatekintés segítségével inkább annak szükségességére fogom felhívni a figyelmet, hogy az életnek a mindennapokig behatóan más formát kell fölvennie, olyant, amellyel ez az időválság elhárítható. Nem az elbeszélés idejét fogjuk elsiratni. Az elbeszélés végének, a történelem végének nem kell az idő ürességét eredményeznie. Inkább egy olyan életidő lehetőségét nyitja meg, amely teológia és teleológia nélkül boldogul, mégis saját illata van. Ennek

azonban a *vita contemplativa* újjáélesztése az előfeltétele.

Korunk időválsága nem utolsósorban a *vita activa* abszolutizálásának köszönhető. Ez a *munka imperatívuszához* vezet, ami az embert *animal laborans*sá fokozza le. A mindennapok *hiperkinézise* az emberi életet minden kontemplatív elemétől, az elidőzés minden képességétől megfosztja. Világ- és idővesztéshez vezet. Az úgynevezett lassítási stratégiák nem küszöbölik ki ezt az időválságot. Egyenesen elfedik a voltaképpeni problémát. A *vita contemplativa* újjáélesztésére van szükség. Az időválságon csak abban a pillanatban leszünk túl, amikor a *vita activa*, egy válság folyamán, ismét magába olvasztja a *vita contemplatívát*.

ROSSZ-KOR

*Így támpontra talál [...]
tétova várakozás közepette¹*
Friedrich Hölderlin

Döbbenetesen aktuális Nietzsche „utolsó embere”. Az „egészséget”, amely a maga idején abszolút értéké, sőt vallássá magasztosult, már az utolsó ember is „tiszteli”. Ráadásul hedonista. „Egy kis gyönyör nappal, egy kis gyönyör éjjel” kell neki. Értelem és vágy a gyönyörnek és kielégülésnek adja át a helyét. „»Mi az, hogy szerelem? Mi az, hogy teremtés? Mi az, hogy vágy? Mi az, hogy csillag?« – így kérdezősködik az utolsó ember, és vaksin pislog.” Végül mégis elviselhetetlenné válik számára a hosszú, egészséges, de eseménytelen élet. Ezért kábítószerrel él, és végül belehal: „Egy kis méreg hébe-hóba: hogy kellemesebb legyen az álom. És jó nagy adag

¹ *Kenyér és bor, Kalligram, 2020/7-8. Ford. Márton László.*

méreg a végén: hogy kellemes haláluk legyen.”² Élete, amelyet szigorú egészségpolitikával próbál a végtelenségig meghosszabbítani, paradox módon idő előtt véget ér. Rosszkor vég-ződik, ahelyett hogy *meghalna*.

Aki nem képes *kellő időben* meghalni, annak rosszkor kell végeznie. A halál az élet megfelelő lezáródását feltételezi. Ugyanis *záró forma*. Ha az életet megfosztják az értelmes lezáródás minden formájától, akkor rosszkor fog véget érni. Nehéz meghalni egy olyan világban, ahol zárás és lezárás egy végtelen és iránytalan továbbfutásnak, állandó elkészületlenségnek és újramezítésnek adja át a helyét, egy olyan világban tehát, amelyben az élet nem záródik alakzattá, egésszé. Az életpálya így rosszkor szakad meg.

A gyorsulás másik oka ma a zárásra, lezárásra való általános képtelenség. Az idő rohan tovább, mert sehol sem jut zárásig és lezárásig, mert semmi időbeli gravitáció nem tartja meg. A gyorsulás tehát egy temporális gátszakadás kifejeződése. Nincsenek többé gátak, amelyek az idő folyamát szabályoznák, tagolnák vagy ütemeznék, amelyek az időt meg- és visszatarthatnák azáltal, hogy a szó szép kétértelműségében tartást biztosítanának neki. Ahol az idő minden

² Friedrich Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*. Budapest, Szenczár, 2020. 17. Ford. Kurdi Imre.

ritmusból kiesik, ahol tartás és irány nélkül a szabadba vész, ott minden *kellő* és *jó* idő is eltűnik.

A rosszkor végződéssel szemben Zarathustra egy egészen más halálmódot idéz föl: „Némelyek túl későn halnak meg, némelyek pedig túl korán. Idegen még a tanítás: »halj meg idejében!« Halj meg idejében; így tanítja Zarathustra. Jóllehet, aki nem tud idejében élni, hogy is tudhatna meghalni idejében?” Az ember teljesen elveszítette az *idejében* értelmét. Helyét a rosszkor foglalta el. A halál is rosszkor érkezik, mint egy tolvaj: „Ámde egyként gyűlöli vigyorgó halálotokat a harcos és a győző; tolvaj módjára lopakodik az – és mégis úrként érkezik.” A halállal szemben lehetetlen minden szabadság, amely megfelelő módon illeszteni be az életbe. Nietzsche szeme előtt egy „beteljesítő halál” lebeg, amely nem rosszkor végződés, amelyet maga az élet aktívan alakít. A hosszú élet „kötélverőjével” ellentétben Zarathustra a *szabad* halál tanát hirdeti: „A beteljesítő halált hirdetem néktek, mely az élőknek ösztönzője és ünnepélyes fogadalmá lesz.”³ Heidegger „halálra nyitott szabadléte” sem mond mást. A halált az fosztja meg rosszkor jövő voltától, hogy alakító, beteljesítő hatalmát a jelenbe, az életbe helyezik át.⁴ Mind Nietzsche

³ Uo. 93. és 94.

⁴ „Csak a halálra nyitott szabadlét adja meg a jelenvalólét számára a tényleges célt, és taszítja bele az egzisztenciát

szabad, beteljesítő halála, mind Heidegger halálra nyitott szabadsága egy időbeli gravitációnak köszönhető, amely gondoskodik róla, hogy az elmúlt és az eljövendő átívelje vagy körülfogja a jelent. Ez az időív kivonja a jelent végtelen és iránytalan továbbfutásából, és jelentéssel tölti fel. A jókor, a megfelelő időpont csak egy irányval rendelkező idő kifeszülő ívén belül lehetséges. Az atomizált időben ezzel szemben az időpontok hasonlítanak egymásra. Egyiket sem tünteti ki semmi a többihez képest. Az idő szétesése a meghalást kimúlássá szórja szét. Az életnek mint iránytalanul továbbfutó jelennek, még ha rosszkor is, véget vet a halál. Ezért esik ma különösen nehezünkre meghalni. Mind Nietzsche, mind Heidegger szembeszáll az idő szétesésével, amely a halált rosszkor bekövetkező végé időtleníti: „Akinek célja és örököse van, az idejében akarja a halált céljának és örökösének. Mivel pedig tiszteletben tartja célját és örökösét, az élet szentélyét immár nem ékesíti többé hervadt koszorúkkal. Bizony mondom néktek, nem akarok hasonlatos lenni a kötélverőhöz: fonala

végességébe. Az egzisztencia megragadott végessége kiszakad a beletörődés, könnyedérvétel, meghunyászkodás felkínálkozó legközelebbi lehetőségeinek végtelen sokféleségéből, és a jelenvalólétet sorsa egyszerűségébe helyezi.”
Martin Heidegger: *Lét és idő*, 74. §. Budapest, Osiris, 2019. 415. Ford. Angyalosi Gergely és mások.

hosszan nyúlik kezétől, csakhogy ő maga folyton hátrál.”⁵

Nietzsche hangsúlyosan „örökségre” és „célra” hivatkozik. Nyilvánvalóan nem méri föl Isten halálának teljes hatókörét. Végső soron a történelem, tehát az „örökség” és a „cél” vége is következményes jelenségei közé tartozik. Isten az idő stabilizátoraként működik. Tartós, örök jelenlétről gondoskodik. Így halála magát az időt teszi pontszerűvé, megfosztja minden teológiai, teleológiai, történelmi feszítőerejétől. A jelen mulandó idő-ponttá zsugorodik. Örökség és cél eltűnik belőle. A jelen nem húzza többé maga után az elmúltak és eljövendők hosszú uszályát. Nietzsche Isten halála után, a történelem közelebbi végével szembeesülve az időbeli ív helyreállításának nehéz feladatára vállalkozik. Az „örök visszatérés” eszméje nem csupán egy *amor fati* megnyilvánulása. Kísérlet egyenesen a sors, sőt a *sorsidő* rehabilitálására.

Heidegger „akárkije”⁶ Nietzsche „utolsó emberét” folytatja. A vonások, amelyeket ő az „akárkinek” tulajdonít, minden további nélkül

⁵ Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*, 94.

⁶ Lásd *Lét és idő*, 147. „A nyilvános közlekedési eszközök használatakor, a hírközlés (újság) alkalmazásakor minden egyes más olyan, mint a másik. [...] Úgy élvezünk és szórakozunk, ahogy *akárki* élvez; úgy olvasunk, úgy ítélünk irodalomról és művészetről, ahogy *akárki* lát és ítél.”

érvényesek az utolsó emberre is. Nietzsche jellemzése szerint: „Mind ugyanazt akarják, mindenki egyenlő: aki másképp érez, önként a bolondokházába vonul.”⁷ Heidegger „akárkije” is korjelenség. Az idő szétesése fokozódó eltömegesedéssel és egyformasággal jár együtt. A voltaképpeni egzisztenciát, a szigorú értelemben vett egyéniséget lehetetlenné teszi az „akárki”, azaz a tömeg zavartalan működése. Az életfolyamatok gyorsulása megakadályozza eltérő formák létrejöttét, a dolgok elkülönöződését, sajátos formák kifejlését. Ehhez hiányzik az érési idő. E tekintetben Nietzsche „utolsó embere” alig különbözik Heidegger „akárkijétől”.

A pontszerű jelenek pusztá sorozatává széthulló idővel szemben Heidegger is „örökségre” és „áthagyományozódásra” hivatkozik: „örökség minden, ami »jő«”.⁸ A „tulajdonképpeni egzisztencia” „egy örökség áthagyományozódását” feltételezi. Ez az „ismétlés”, amely „visszatérés a jelen-volt jelenvalólét lehetőségeibe”.⁹ Az „örökségnek” és az „áthagyományozódásnak” történeti folytonosságot kell megalapoznia. Heidegger az „új” gyors egymásutánjával szemben a „régire” folyamodik. *Lét és idője* kísérlet a történelem helyreállítására annak közelgő végével

⁷ Nietzsche: *Így szólott Zarathustra*, 18.

⁸ *Lét és idő*, 74. §, 415.

⁹ *Uo.* 416.

szembesülve, még ha *üres formaként* is, olyan történelemként tehát, amely tartalom nélkül csak saját időalakító erejét állítja.

Manapság az időhöz kötött dolgok gyorsabban évülnek el, mint korábban. Gyorsan válnak múlttá, és kerülnek ki ezáltal figyelmünk köréből. A jelen egyetlen aktuális csúcscsá zsugorodik. Nem tart. A pontszerű, történetelen jelen uralmával szemben már Heidegger is követelte a ma *megfosztását „meg-jelenítésétől”*.¹⁰ A jelen zsugorodásának vagy a tartam eltűnésének oka nem a gyorsulás, mint tévesen hinnénk.¹¹ A tartam elvesztése és a gyorsulás közötti viszony sokkal összetettebb. Az idő éppen azért zúdul tovább lavinaként, mert nincs többé *tartása*. A jelen pontjai, amelyek között semmiféle időbeli vonzerő nem működik, az idő kiáradását, a folyamatok iránytalan gyorsulását idézik elő, és ez az *irány hiánya miatt* már nem gyorsulás. A gyorsulás voltaképpen értelme iránnyal rendelkező folyásirányt feltételez.

Az igazság maga is az idő jelensége. A tartós, örök jelen visszfénye. Az idő kiáradása, a zsugorodó, múltékony jelen kiüresíti. A tapasztalat is időbeli kiterjedésen, az időhorizontok illeszke-

¹⁰ Uo. 75. §, 422-423.

¹¹ Ezt az egyszerű sémát követi Hartmut Rosa monográfiája: *Beschleunigung. Die Veränderung der Zeitstrukturen in der Moderne*. Frankfurt a. M., Suhrkamp, 2005.

désén alapul. A tapasztaló szubjektum számára a múlt nem egyszerűen eltűnik vagy elejtődik. Inkább jelenének, önmegértésének alkotórésze marad. A búcsú nem vékonyítja el a voltak jelenvalóságát. Akár még el is mélyítheti. Amitől elbúcsúzunk, nincs teljesen elvágva a tapasztalás jelenétől. Inkább továbbra is illeszkedik hozzá. És a tapasztaló szubjektumnak nyitottnak kell maradnia az eljövendőre, sőt a jövő meglepő és bizonytalan voltára is. Különben olyan munkássá merevedik, aki pusztán csak ledolgozza az idejét. Nem változik. A változások destabilizálják a munkafolyamatot. A tapasztaló szubjektum viszont nem azonos önmagával. Az elmúlt és az eljövendő átmenetében lakik. A tapasztalás szélesebb időt fog át. Időben gazdag, szemben az élménnyel, amely pontszerű, időben szegény. A megismerés éppúgy időben gazdag, mint a tapasztalás. Erejét az elmúltból és az eljövőből egyaránt meríti. Csak az időhorizontok ilyen illeszkedésében sűrűsödik az ismeret megismeréssé. Ez a temporális sűrűsödés a megismerést az információtól is megkülönbözteti, amely negatív értelemben időhiányos vagy időtlen. Az információk idősemlegességüknek köszönhetően felhalmozhatók és tetszés szerint lehívhatók. Ha a dolgokat megfosztjuk emlékezetüktől, információ vagy éppen áru lesz belőlük. Egy időhiányos, történettelen térbe tolódnak át. Az

információk elraktározása az emlékezet törlését, a történelmi idő eltörlését feltételezi. Ha az idő pontszerű jelenek puszta egymásutánjává esik szét, minden dialektikus feszültségét is elveszíti. A dialektika maga is intenzív időbeli történés. A dialektikus mozgás az időhorizontok bonyolult illeszkedésének, pontosabban a *már még-nem*-jének köszönhető. Ami a mindenkori jelenben kimondatlanul jelen van, azt kiszakítja önmagából, és mozgásba hozza. A dialektika hajtóereje egy már és egy még-nem időbeli feszültségéből adódik egy volt és egy jövő között. A jelen a dialektikus folyamatban feszültségmező, miközben ma minden feszültséget nélkülöz.

Az aktuális csúcsra korlátozott jelen a cselekvés szintjén is rosszkor időzítést eredményez. Az ígéret, a kötelezettség vagy a hűség például eredendően időbeli eljárások. Megkötik a jövőt, amennyiben a jelent kiterjesztik a jövőre, és hozzáillesztik. Ezáltal időbeli folytonosságot teremtenek, amely stabilizáló hatású. Megvédi a jövőt a rosszkor erőszakától. Ahol a hosszú távú elköteleződés gyakorlata, amely egyúttal a *lezárás* alakzata is, átadja helyét a fokozódó rövid távúságnak, ott egyre inkább rosszkor van, ami lélektanilag szorongásként és nyugtalanságként jelenik meg. A fokozódó diszkontinuitás, az idő atomizálódása lerombolja a folytonosság tapasztalatát. A világ ezáltal *rosszkor* lesz.